

INSERȚII BIBLICE ÎN *PANEGIRICUL GRECO-ROMÂN* ADRESAT LUI CONSTANTIN BRÂNCOVEANU

DRD. SILVIA CHIOSEA

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași

chiosea_silvia@yahoo.co.uk

Abstract: I intend, through this paper, to draw the attention to a text less known to the wide public, that is, an encomium addressed to the Romanian prince, Constantin Brâncoveanu, at the end of the 17th century, by the Alexandrian Patriarch, Gherasim Pallada. The original manuscript, together with a letter, can be found at the library of the Romanian Academy, registered as Ms. 766. At first, I will offer a brief description of the encomium (as part the literary tradition) and I will also show how the encomium of Eusebius de Cezareea was the starting point of this type of writing. The encomium, which presents in an exaggerate way the personality of a prince, develops significantly in our country under the domination of Constantin Brâncoveanu, this fact being strongly supported by the impressionant number of panegyrics dedicated to him. Furthermore, I identified, in my text, the biblical quotations and I tried to offer a persuading reason for using this type of quotations. My purpose was also to discuss the source of the biblical citations, if the translator translated the Greek text or used the biblical texts that existed already. My target is to show that this text doesn't have only an artistic and historic value, but also it can be the object of study for reaserches regarding old literary Romanian language.

Keywords: Constantin Brâncoveanu, ms. B.A.R. 766, encomium, biblical quotations, translation strategy

1. Termenul *panegiric* și accepția lui în cultura română

Înainte de a aborda subiectul propus, am considerat de cuviință să realizez o scurtă introducere în care să prezint acest tip de texte ce au pătruns în literatura română veche sub auspiciile Bisericii, panegiricele. Am recurs mai întâi la definiția pe care ne-o oferă DLR-ul: *panegiric*, cf. ngr. *πανηγυρικός*, fr. *panégyrique* ‘discurs public, îndeosebi la vechii greci și la romani, pentru elogierea unei personalități de seamă contemporane oratorului, pentru preamărirea faptelor eroice ale precursorilor etc.; p. ext. laudă (exagerată), elogiu (excesiv), apologie’. Același sens îl regăsim și în dicționarul grec-francez: „*Πανηγυρικός, ἡ, ὅν* I. éloge public prononcé dans une fête nationale en parl. du style, pompeux. *Πανηγυρίζω* 1. célébrer une fête nationale, propr. en assemblée générale 2. prononcer un éloge public dans une fête nationale” (DGR).

Începuturile scrierii de tip encomiastic (Mazilu 1987: 108) se plasează în perioada Antichității latine și grecești, retorii perioadei elenistice fiind cei care „au contribuit decisiv la normarea discursurilor cunoscute sub numele de *επιδεικτικός λόγος, εγκόμιον* ori *πανηγυρικός λόγος*”. Preluat de către părinții greci și latini, acesta „a devenit în Evul Mediu doar o predică slabă și doar în secolul al XVII-lea se vede că apare în toată frumusețea lui” (Dușu 1992: 222). *Encomiul*, așa cum apare prezentat în manualele de retorică precum și în tratatul de retorică cel mai cunoscut din secolul al XVII-lea, *Περι ρητορικής τέχνης*, al lui Theofil Corydaleu, se definește prin raportare la retorică lui Aristotel (Barbu 1998: 377): „este o cuvântare expozitivă (*ἐκθετικός*) prin care se reliefează frumusețea calităților unei persoane, expunându-se în chip elogios faptele ei (*ἐκφερεσθας ἐγκώμιας εον δε προσωπατε και πραγματά*)”.

Din literatura de tip encomiastic fac parte numeroase scrieri în care se elogiază viața împăratului Constantin cel Mare, primul discurs de acest gen și cel mai reprezentativ fiind *Cuvânt al lui Eusebiu al lui Pamfil pentru împăratul Constantin cu prilejul aniversării a 30 de ani de domnie*, lucrare editată împreună cu *Vita Constantini* și *Oratio ad sanctum coetum* (de Cezareea 1991: 50). Ca orice scriere cu caracter laudativ, se accentuează anumite însușiri ale împăratului Constantin cel Mare, precum: *virtus, clementia, pietas* și *iustitia* (de Cezareea 1991: 56). Așa cum se precizează în studiul introductiv care precede lucrarea lui Eusebiu de Cezareea, *Laus Constantini* „ar înfățișa figura ideală a împăratului creștin și, împreună cu *Vita Constantini*, ar trasa liniile fundamentale ale doctrinei creștine cu privire la putere, la împărat și imperiu” (de Cezareea 1991: 56). Imaginea sfinților împărați ca apărători ai creștinismului în veacul al IV-lea continuă să predomine în literatura hagiografică, iar lucrarea lui Eusebiu a constituit o veritabilă sursă de inspirație, așa cum se poate observa în *Poveste pentru marele Constandin Împărat*, elogiul adus de Eftimie, patriarhul de Târnovo, unde detaliile biografice se împletesc cu elementele de oratorie. O versiune comprimată a acestui panegiric ajunge și în Țările Românești, fiind inclusă de către Teodosie în *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său, Teodosie*.

În Țările Române, acest tip de literatură, în care se laudă personalitatea unui domn, începe să se dezvolte cu precădere în timpul domniei lui Constantin Brâncoveanu. Este perioada în care elocința desfășurată după normele retoricii (Camariano-Cioran 1971) prinde avânt, așa cum o demonstrează circulația manualelor de retorică, cum ar fi cel al lui Corydaleu (păstrat în cadrul Bibliotecii Academiei Române în 12 copii), *Retorica* lui Alexandru Mavrocordat Exaporitul, două manuale traduse din latină de către Anastasios Papavasiliopoulos și ierodiaconul Macarie, *Retorica* lui Vichentie Damodos. Ariadna Camariano-Cioran (1971: 134) sintetizează acest impuls al dezvoltării și studierii retoricii în Țările Române: „Una din disciplinele necesare oamenilor culți pentru dobândirea unei exprimări corecte și frumoase, atât în vorbire cât și în scris, pentru manifestarea lor în viața politică și didactică, pentru pronunțarea de discursuri encomiastice și în măgulitoare în fața celor puternici, a căror protecție o râvneau”.

Luând în considerare toate însemnările din prefețele cărților, de pe gravuri și pisanii, precum și existența unui număr apreciabil de scrieri cu caracter encomiastic din secolul al XVII-lea adresate lui Constantin Brâncoveanu, putem afirma că acesta este domnul cel mai slăvit de către contemporanii săi.

Vizând diverse sfere de interes, ca retorica, filologia, filosofia, istoria, teologia, medicina, Brâncoveanu a adunat la curtea sa o lume pestriță: erudiți, atât români, cât și balcanici, precum doctori (Ioan Comnen), patriarhi (Dosithei Notara, Hrisant Notara, Gherasim Pallada), profesori (Sevastos Kimenitul, Maiota), mitropoliți (Theodosie, Mitrofan), predicatori (Antim Ivireanu, Gheorghe Maiota, Ioan Avramie), filosofi, fiecare dintre aceștia considerându-l un adevărat patron al culturii și recunoscându-i statutul de „Noul Constantin” în diverse scrieri cu caracter laudativ. În cele ce urmează, pentru a întări cele afirmate mai sus, voi face o scurtă trecere în revistă a celor mai însemnate elogii aduse domnitorului.

Ioan Comnen, cunoscut pentru activitatea sa de profesor de științe ale naturii la Academia Domnească, dar mai ales ca doctor la curtea lui Brâncoveanu, aduce următoarele laude exagerate domnului: „Muse frumos cântător, cântați pe divinul bărbat, cântați pe cel plin de grații și de înțelepciune, pe Constantin ce s'a arătat cel mai bun între domnitori, pe renumitul Brâncoveanu, pe Domnitorul Ungro-Vlahilor; blând, dulce, dar minte profundă și dréptă, editor pios a cuvintelor scripturei dumnezeesci; stea înțeleptă, vedută tuturor în lume [...]. Ca un alt Zorobabel prea glorios, sau Ptolomeu, sub care cu bucurie filozofeză Dacia. Muse încununați apogeul virtuților lui Brâncoveanu depunându-i cunună aurite” (Bianu & Hodoș 1903: 381).

Ștefan Brâncoveanu, unul dintre fii, sub îndrumarea profesorului său de la greacă, Maiota, compune o scriere panegirică pe care i-o închină tatălui său: „Cuvânt panegiric la cel întocmai cu Apostoli Marele Constantin, compus de Ștefan Brâncoveanu și cu evlavie afierosit blîndului său părinte și Domn a toată Ungro-Vlahia, Domn Ioan Constantin Basarab și pronunțat de Radu fratele său Blîndeței sale”; „Prea bine credinciosule și prea blânde Domn! Intâiu pe lângă că cinstesci cu măreție pe marele Constantin, misci și pe alții cu așa exemplu nobil la respectul celui în tocmai cu Apostoli” (Bianu & Hodoș 1903: 420).

Maiota, profesor de latină și greacă pentru beizadele și cel mai important dintre predicatori, alcătuiește și el un ecomion ce ar fi fost rostit cu ocazia sărbătorii lui Brâncoveanu, panegiricul de la Snagov (1697): „Discurs panegiric despre împăratul încununat de Dumnezeu și asemenea cu Apostoli Marele Constantin, rostit în prea sfînta lui biserică în prea sfînta Mitropolie a Ungrovlahiei și dedicat prea înaltului și serenismului principe și domn a totă Ungrovlahia Domnului Domn Ioan Constantin Basarab Voievod. Tipărit în sfînta mănăstire a Intrării în biserică din Snagov, pe când conducea cursul prea sfîntei Mitropolii a Ungrovlahiei prea sfîntul și de Dumnezeu păzitul Mitropolit domnul domn Theodosie, de către Antim ieromonahul din Ivir. În anul mânturii 1697” (Bianu & Hodoș 1903: 350).

Statutul de promotor de valori culturale este foarte bine subliniat de logofeții săi, Șerban și Radu: „Cătră acéia dară Măria ta, ca un adevărat și pre legi Domnu, mult silindu-te și nevoindū ori cu ce mijlocū de a aduce învățatură și știință în sufletele omenești, lucru iubit de Dumnezău și folos de opște, mai vârtos Rodului nostru Rumănescu, văzându-l atâta scăzut și lipsit de multe, și ales den învățatură” (Bianu & Hodoș 1903: 318).

Merită să fie aduse în discuție și versurile politice care nu fac altceva decât să accentueze, după cum remarcă Barbu (2000: 13), „preamărirea voievodului Constantin Brâncoveanu prin încadrarea lui în paradigma suveranului creștin și a bazileului bizantin, reprezentată de Sfântul Constantin cel Mare”: *Mineul lumii septembrie* („Stihuri politice 10 asupra stemei pré luminatului, slavitului și blagocestivului Io. Constantin Basarabă Voievoda: „Semn strașnicū și armă la războiū pré tare/ Den ceriū fu arătat o minune mare./ „O cruce de stéle pre/ ceriū însemnată/Marelui Constantin H(risto)s iū arată/ „Cu slove înprejurū scrise râmlenești:/ Pre toți/ vrăjmașii tăi tu să-î biruești./ „Acuma și Corbulū încă o arată/ Domnului Constantinū într-acăastă dată,/ „Dându-î lui putere cu nădėje bună,/ Ca să stăpânescă, că-î de viță bună”), Buzău, 1698 (Bianu & Hodoș 1903: 366). Trebuie avute în vedere și prefețele cărților care apăreau cu ajutorul domnului, care trebuiau să cuprindă omagieri la adresa acestuia. De exemplu, prefața lui Mihail Iștanovici la *Orînduiala slujbei S-lor Constantin și Elena*, Snagov, 1696 (Bianu & Hodoș 1903: 341), *Evangelie*, Snagov, 1697 (Bianu & Hodoș 1903: 343), *Penticostar*, Buzău 1701 („iar după răvnéla pravoslavniciei, ca un bun creștin, te asemeni cu marele împărat Constantin”) (Bianu & Hodoș 1903: 413).

De asemenea, trebuie să îl amintim pe cel căruia i-a fost încredințată conducerea Academiei Domnești și care s-a remarcat îndeosebi prin activitatea sa de profesor, Sevastos Kimentul, de la care ne-au rămas panegiricile păstrate în manuscrisele grecești B.A.R. 179, 557, 577.

Duțu (1989: 158) remarcă faptul că ocurența obsedantă a acestor laude are drept țintă să pună în lumină trăsăturile pe care chiar Constantin Brâncoveanu vroia să le evidențieze, și anume asemănare lui Brâncoveanu cu basileul creștin Constantin cel Mare, „motiv recurent al culturii românești a timpului” ca o continuare a tradiției bizantine. Iulian Ștefănescu identifică trei panegirice scrise în limba română care elogiază pe împăratul bizantin: cel amintit mai sus, scris de Eftimie și încorporat în *Învățăturile lui Neagoe...*, altul scris în greacă de către Ștefan, fiul lui Brâncoveanu, și tradus în română de Erbiceanu (descriș mai sus), și unul care va constitui obiectul comunicării noastre, *Panegiricul greco-român*, păstrat în manuscris la Biblioteca Academiei Române din București, sub cota 766.

Prin urmare, în studiul de față îmi propun să aduc în discuție aceste două texte aproape necunoscute adresate lui Constantin Brâncoveanu la sfârșitul secolului al XVII-lea, datate 1692: *Epistolă* și *Panegiric greco-român*. Este vorba despre o scrisoare și un panegiric scrise în grecește de către patriarhul Gherasim Pallada al Alexandriei, urmașul lui Chiril Lukaris, și închinat domnului Țării Românești,

Constantin Brâncoveanu. Aceste texte au fost traduse în română de călugărul Athanasie, de la mănăstirea Agapia¹.

Scrisoarea începe cu titulatura patriarhului și a destinatarului, caracteristică scrierilor encomiastice: „Gherasim, cu mila lui Dumnezeu Papa și Patriarhul Alexandriei și a tot Eghiptului, prea blândului și prea înălțatului Domnu și ighemon Ioan Constandin Băsarabă Voevod, carele cu blagocistie oblăduiaște stăpânirea a toată Țara Românească”. Epistola este un elogiu la adresa domnului român, motivând și panegiricul, aceasta pentru o mai bună cunoaștere a vieții Sfântului Împărat Constantin cel Mare.

Partea centrală a panegiricului constă într-o serie de laude aduse împăratului Constantin cel Mare, prin descrierea vieții și faptelor lui „commentés de la manière spécifique des théologiens orientaux de l'époque et dans lequel on combine les éléments narratifs tirés des sources historiques avec des citations et des maximes des livres sacrés (de préférence de l'Ancient Testament et des Epîtres de Paul)” (Sinigalia 1989: 28). Așa cum reiese din descrierea lui Ghenadie (*cf.* Enăceanu 1892), prin acest panegiric Gherasim a dorit să răspândească și să facă și mai bine cunoscute faptele împăratului pentru combaterea idolatriei și a ereziilor, precum și campania sa în vederea triumfului învățăturilor ortodoxe, a Aflării și Înălțării Sfintei Cruci.

Postfața manuscrisului se dovedește a fi o creație proprie a traducătorului, Athanasie de la Agapia. Acesta aduce un elogiu Cuvântului, care nu mai este văzut prin prisma scrierilor religioase (care vizează încărcătura mistică), ci apare ca modalitate de cunoaștere a lumii, fiind acela prin care omul se distinge de celelalte creații ale lui Dumnezeu. Tot aici, Athanasie elogiază atitudinea patriarhului Alexandriei, mai ales încercarea acestuia de a contribui la dezvoltarea culturii românești.

2. Insertii biblice în *Panegiricul greco-român* adresat lui Constantin Brâncoveanu

În continuare, voi prezenta o parte din citatele și aluziile de sorginte biblică ce se regăsesc în paginile acestui panegiric. Aceste insertii scripturistice provin, în mare măsură, din Vechiul Testament. Predomină citatele din Psalmii lui David, însă se regăsesc și citate din alte cărți biblice:

„Doamne, ce s-au înmulțit ceia ce mă supără, mulți s-au sculat asupra mea” (Ps. 3:1/ f. 75^v, r. 22);

„Lăudați-l pre el toate marginile pământului, să laude numele lui în timpene, și în horă, și în psaltire” (Ps. 150/ f. 85^r, r. 7);

„Groapa au scurmat și-au săpat pre ea și va cădea în lacul carele l-au făcut” (Ps. 7:15/ f. 86^r, r. 15);

„Aflat-am pe David, robul meu, și cu svîntul meu unt l-am unsu-l pre el” (Ps. 88:20/ f. 87^r, r. 1);

„În pomenire veacinică va fi dreptul” (Ps. 111:6/ f. 87^r, r. 15);

¹ Aceste două manuscrise inedite, transcrise și analizate, constituie obiectul de studiu al tezei noastre de doctorat.

- „Descoperiți spre Domnul calea ta și El va face și va aduce ca lumina dreptatea ta, și judecata ta ca miazăzi” (Ps. 36:5-6/ f. 89^v, r. 18);
- „Aceștia în car, și aceștia pre cai, iar noi întru numele Domnului Dumnezeuului nostru ne vom ruga” (Ps. 19:8/ f. 89^v, r. 8);
- „Însătat-au sufletul meu cătră Dumnezeuul cel tare și viu” (Ps. 41:2/ f. 114^r, r. 25);
- „Și va fi ca pomul ce e sădit pre lângă ieșirile apelor, carele roada lui o va da în vremea lui” (Ps. 1:3/ f. 123^v, r. 8);
- „Veselie și cunună de bucurie, și nume vécinic va moșteni” (Sir. 15:6/ f. 87^r, r. 16);
- „Înălțimea ceriului, și latul pământului, și adîncul, și înțelepciunea cine le va cerceta?” (Sir. 1:3/ f. 120^r, r. 22);
- „Frica Domnului iaste slavă, și laudă, și veselie, și cunună de bucurie” (Sir. 1:10/ 123^r, r. 8);
- „Pentru bărbați ca aceștia blagosloviți, aceștia vor intra întru svintele mele și aceștia să vor apropia cătră masa mea ca să-mi slujască mie. Pat i-au făcut, pentru să să odihnească” (Iez. 44:15-16/ f. 87^v, r. 11);
- „Bucură-te, pustia cea însătoșată, și să să veselească pustia și să înflorească ca crinul” (Is. 35:1/ f. 90^r, r. 10);
- „Munții și toți copacii cîți sint întru ei, c-au izbăvit Dumnezeuu pe Iacob, și Israil să va slăvi” (Is. 44:23/ 90^r, r. 10);
- „Că minunate au făcut Domnul, carele voi să vă le spuui, acêles greale, și cu nevoie cugetate, carele întru tot puternicul Dumnezeuu, zicea fericitului Iov” (Iov 5:9/ 118^v, r.9);
- „Crucea aceasta iaste copaciul cel înalt al înțelepciunii lui Dumnezeuu, carele îl vedea mai nainte Navuhodonosor împărat în videnia lui, sădit în mijocul pământului” (Dan. 4/ f. 123^r, r. 12);
- „Pentru-aceasta ziditorii Dumnezeuu, și pentru ca să facă și dovedirea neîmpotrivită, au făcut lucrul acela prea desăvîrșit și de minune auzire, taina cea mare a întrupării, împreunată din doao ființe ca acestea, una de materie și zidită, iar alta nemuritoare și nezidită și una ca în fire bărbătească, pentru Dumnezeuu, iar alta ca în fire fâmeiască, pentru omenirea” (Gen. 1: 27/ f. 75^r, r. 1, 19);
- „Carea pentru căci au îndrăznit de au căutat să vază focurile Sodomului s-au făcut stîlp de sare” (Gen. 19:26/ f. 116^r, r. 6);
- „Cu adevărat pentru biruința aceasta, mă îndemnu să-mi aducă aminte la Svînta Scriptură de biruința svîntului proroc Moisei, pre carea nici o putere alta de uriașă, nice loviri de sabii ascuțite n-au pierdut pre cel tare Amalic, fără numai svîntul sâmnu al Crucii” (Ex. 17/ f. 85^v, r.16);
- „Căci că singur tu ziceai lui Moisei să să curățască mult evreei, pină la un soroc de zile, și după curățenie să să apropie de munte” (Ex. 19/ f. 115^v, r. 15).

În ceea ce privește citatele din Noul Testament, predomină cele din epistolele lui Pavel și din evangheliile:

- „Căci că petrecerea iaste în ceruri, dintre carele și mîntuitoriu așteptăm pre domnul Iisus Hristos” (Filip. 3:20/ f. 69^v, r. 22);
- „Căci că s-au smerit pre sine făcîndu-să ascultătoriu, pină la moarte” (Filip. 2:8/ f. 92^v, r. 8);
- „Iar mie să nu-mi fie a mă lăuda fără numai în crucea Domnului Isus Hristos și cum că cîntea lui tot în cruce era întemeiată” (Gal. 6:14/ f. 100^r, r. 10);
- „Pentru că roada duhului iaste dragostea, bucuria, pacea” (Gal. 5:22/ f. 123^v, r. 1);
- „Căci că trestia să vede a fi ușoară și deșartă și aceasta însămnează nebulie” (1 Cor. 1:18/ f. 119^v, r. 21);

- „Pîinea cea cerească care s-au răstignit întru el, și vinul cel curat, carele l-au călcat el singur în slinul acesta; pentru pîinea aceasta zicea înțeleptul Pavel, că toți dintr-o pine avem parte și pentru băutura” (1 Cor. 10:16-17/ f. 123^v, r. 12);
- „Pentru carea singur Dumnezeu zicea: «Veniți de mîncăți pîinea mea și băți vinul carele am dires voaă; și cu veselie ca aceasta vrednică slugă să să arate dumnezeștilor porunci»” (Mat. 26:26-27/ f. 87^v, r. 8);
- „Ce și pe toată lumea din rază ca acestea a dereptăților lui și a darurilor acelu dintru dînsul duh, să o luminează, pentru să să facă și cu acesta lucru plinitoriu poruncilor lui Hristos, care zice la Sfînta Evanghelie: «Așa să luminează lumina voastră înaintea oamenilor, ca să vază ale voastre bune fapte și slăvească pre părintele vostru pe cel din ceriuri»” (Mat. 5:16/ 87^v, r. 21);
- „Și cine va bea din apa aceasta nu va însăta în veaci” (Ioan 4:14/ f. 90^r, r. 18);
- „Și dintru darul lui noi toți am luat și dar pentru dar” (Ioan 1:16/ f. 96^r, r. 5);
- „Carele au cutremurat tot pămîntul și ș-au deschis morminturile ș-au despicat catapeteasma ș-au sfărîmat pietrele” (Mat. 27:51, Marc. 15:38, Luc. 23:45/ f. 116^r, r. 1);
- „Care lucru și singur Dumnezeu îl însămnează, zicînd: «Eu sînt Alfa și Omega»” (Apoc. 1:8; 21:6/ f. 113^v, r. 19).

Panegiristul elogiază în acest discurs viața lui Constantin cel Mare, argumentându-și frazele cu citate și maxime din Sfînta Scriptură, lucru caracteristic scrierilor de acest fel, evidențîind faptul că pentru acea perioadă cuvîntul Sfintei Scripturi reprezenta o autoritate în orice tip de scriere.

Acest panegiric apare în perioada „intensificării propagandei calvine și a Contrareformei” (Popa & Iancovescu 2010: 118), lucru care i-a determinat pe principii români să sporească publicarea și importul de carte, care să asigure pregătirea dogmatică necesară. Tot în această perioadă, călugării din mănăstiri desfășoară și ei o activitate de educare prin predici și prin discursuri cu caracter moralizator, mai mult, patriarhii ortodocși (Dositei al Ierusalimului, Dionisie al IV-lea al Constantinopolului), la chemarea domnilor, vin la curțile princiare românești, unde contribuie la crearea de texte dogmatice cu un puternic caracter polemic, menite a apăra statutul Bisericii Ortodoxe.

Avînd în vedere atitudinea de neîncredere față de patriarhii Alexandriei din veacul al XVII-lea, cauzată de mărturisile lor de natură calvină, *Panegiricul lui Gherasim* avea nevoie de o bază scripturistică complexă. Este cunoscută una dintre intențiile lui Gherasim de a tipări la București o lucrare de retorică (cuprinzînd predici și panegirice), cu sprijinul financiar al lui Constantin Brîncoveanu, dar proiectul nu s-a finalizat, deoarece unul din profesorii școlii domnești, Marc Cipriotul, s-a opus vehement, motivînd că „părerile cuprinse în ea sunt greșite și «καὶ ἐγγιζόντες τὸ δόγμα τῆς ἐκκλησίας μας»” (Ionescu 1935: 28). După acest eșec, Gherasim aduce domnului român acest panegiric care abundă în citate și perifrize din textul biblic. Mai mult, Gherasim alege pentru ornamentarea manuscrisului miniatura Sfinților Împărați Constantin și Elena, cunoscuți apărători ai creștinismului, combatanți ai ereziilor prin susținerea dogmelor creștine și, mai ales, cunoscuți pentru aflarea și înălțarea Sfintei Cruci. Totodată, la nivel personal, această împletire a detaliilor istorice privind viața împăratului bizantin cu elemente de oratorie, cu

maxime și aluzii scripturistice conturează imaginea lui Gherasim ca bun predicator, un cleric cult: „adăpat din izvorul cel neputed al învățaturii” (ms. 766, f. 135^v), așa cum îl surprinde ieromonahul Athanasie în *Elogiul Cuvântului* care însoțește panegiricul.

La o primă vedere, se poate constata că în textul grecesc și cel românesc trimiterele la textul biblic sunt semnalate pe marginea filelor cu caractere scrise cu cerneală roșie, care indică exact capitoul din Biblie. În panegiricul grec, citatele preluate cu fidelitate din Sfânta Scriptură sunt marcate prin ghilimele.

O altă problemă ce trebuie avută în vedere este sursa acestor citate din traducerea românească a panegiricului amintit, realizată de Athanasie de la Agapia. Am putea crede că acest călugăr ar fi putut apela la textele biblice deja existente în epocă: *Biblia de la București* (1688), *Noul Testament de la Bălgrad* (1648) sau *Evanghelia greco-română* (1693). Prin compararea câtorva citate din encomionul nostru cu textele biblice de mai sus, se pot observa unele discordanțe la nivel fonetic, morfologic, lexical și, astfel, putem spune că autorul traducerii românești nu le-a folosit pe acestea, ci, foarte probabil, a tradus direct textul grecesc. Mai mult, semnalarea unor greșeli – un citat din *Epistola către Galateni* este notat ca fiind din *Epistola către Efeseni* în textul grecesc (f.37^r, r. 3, f. 100^r, r. 11), greșeală ce se repetă și în partea românească –, ne-ar putea îndreptăți să credem că Athanasie a tradus direct encomiul lui Gherasim, preluând ca atare citatele notate de acesta.

În continuare, prezentăm câteva exemple din mai multe versiuni care pot confirma acest lucru:

Filip. 3:20

MS. 766: „Căci că petrecerea noastră iaste în ceruri, dintre carele și mîntuitoriu așteptăm pre domnul Iisus Hristos” (f. 69^v, r. 22).

NTB: „Iară a noastră viață în ceriu iaste, de unde și Mîntuitorul așteptăm, Domnul Iisus Hristos”.

BIBL. 1688: „Pentru că a voastră petreacere în ceariuri iaste, dentru care și Mântuitoriu așteptăm, pre Domnul Iisus Hristos”.

Mat. 5:16

MS. 766: „Așa să luminează lumina voastră înaintea oamenilor, ca să vază ale voastre bune fapte și slăvească pre părintele vostru, pe cel din ceriuri” (f. 87^v, r. 25).

NTB: „Așia să lumineaze lumina voastră înaintea oamenilor, ca să vază faptele voastre ceale bune și să proslăvească pre Tatăl vostru ceal ce iaste în ceriure”.

BIBL. 1688: „Așa să lumineaze lumina voastră înaintea oamenilor, ca să vază faptele voastre ceale bune, și vor mări pre Tatăl vostru cel dentru ceriuri”.

Ioan 4:14

MS. 766: „Și cine va bea din apa aceasta nu va însăta în veaci” (f. 90^r, r. 18).

NTB: „Iară cine va bea den apa carea voiui da Eu lui, nu va însătoșa în veac, ce apa ce voiui da Eu lui, fi-va întru el izvor de apă vie, în viața veacilor”.

BIBL. 1688: „Iară carele va bea den apa carea Eu voiui da lui, nu vă însătoșa în veac”.

EV. 1693: „Iară cine va bea din apa cei voiui da Eu lui, nu va însetoșa în veac”.

Ioan 1:16

Ms. 766: „Și dintru darul lui noi toți am luat, și dar pentru dar” (f. 96^r, r. 6).

NTB: „Și dentru împlerea Lui, noi toți am luat, și dar pentru darure”.

BIBL. 1688: „Și dentru plinirea Lui noi toți am luat, și dar pentru dar”.

EV. 1693: „Și dentru plinirea Lui noi toți am luat și daru pentru daru”.

Am recurs la o comparație cu *Evangelia greco-română* (1693), întrucât într-una dintre scrisorile către cititori din finalul textului regăsim menționat numele lui Athanasie: „Cu porunca și cheltuiialele a blagocistivului și pre luminatului Domnu și oblăduitoriu Țării Rumânești, Ioan Costadin Băsărab Voevod, iară cu nevoința și cu cea după puteare a amânduror limbilor îndereptare a prea micului întru ieromonahi, Athanasie moldoveanul”. Acest lucru ar putea să ne facă să credem că este vorba de același Athanasie, autorul traducerii panegiricului lui Gherasim. Dacă traducătorul encomiului ar fi una și aceeași persoană cu traducătorul Evangheliei, ar exista posibilitatea ca citatele scripturistice să corespundă. Este destul de dificil de demonstrat această ipoteză, deoarece citatele din panegiric de proveniență neotestamentară sunt, în mare parte, parafrazate și nu sunt foarte numeroase. Nu am putut totuși să nu observăm că fragmentul „Și cine va bea din apa aceasta *nu va însăta în veac*” (Ioan, 4, 14/90^r, r. 18) din Panegiric are următorul echivalent în *Evangelia greco-română* (1693): „Iară cine va bea din apa cei voiu da Eu lui, *nu va însătoșa în veac*”. În scrisoarea din final, însă, unde găsim cuvântul lui Athanasie, se află o exprimare identică cu cea din panegiric: „și patru părți ale lumii, cuvântăreață turmă adăpându-se *nu va însăta în veac*”. Totuși, numai acest detaliu nu poate confirma faptul că Athanasie este și traducătorul Evangheliei, lucruri care necesită o cercetare aprofundată.

Așa cum am putut observa din cercetările efectuate până acum, textele în discuție au constituit un punct de interes pentru istorici și pentru teologi, ele nefiind menționate într-o istorie a literaturii românești vechi. O primă abordare a acestor manuscrise îi aparține lui Ghenadie Enăceanu, Episcopul Râmnicului, el fiind cel care le descoperă 200 de ani mai târziu de la realizarea lor, în 1892. Episcopul este primul care ne oferă o descriere relativ amănunțită, prin detalii privind starea manuscrisului, ornamentația, caligrafia, proveniența, făcând și unele observații de natură lingvistică, evidențind unele particularități fonetice, lexicale și morfologice. Apoi, aceste texte sunt menționate de Iorga (1932: 10), Iorga (1914: 14) și Iorga (1914). Îi urmează Dimitrie Ionescu (1935), care punctează toate legăturile patriarhilor Alexandriei cu Principatele. Aceste două manuscrise constituie obiectul de studiu al Violetei Barbu (2000), în demersul ei de a analiza detaliat panegiricele închinat lui Constantin Brâncoveanu.

Bibliografie

A. Dicționare și instrumente de lucru

- BIBL. 1688 = *Biblia ádecă Dumnezeiasca Scripțuă a ceii Vechi și ale ceii Noao Leage*, toate care s-au tălmăcit dupre limba elinească spre înțelegerea limbii românești, cu porunca preabunului Domn Ioan Șărbănt Cantacozino Basarabă Voievod [...], București, 1688 [ediție modernă: Institutul Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1998].
- DLR = *Dicționarul limbii române*, serie nouă, Editura Academiei Române, București, 1965.
- DGF = Anatole Bailly, *Dictionnaire grec-français*, éd. rev. par L. Séchan et P. Chantraine, Hachette, Paris, s.a.
- EV. 1693 = *Evanghelia greco-română*, București, 1693.
- NTB 1648 = *Noul Testament sau Împăcarea au leagea noao a lui Isus Hristos, Domnulul nostru*, izvodit cu mare socotință, den izvod grecescu și slovenscu, pre limbă rumânească, cu îndemnarea și porunca denpreună cu toată cheltuiala a mării sale Gheorghe Racoți, craiul Ardealului, tipăritu-s-au întru a mării sale tipografie, dentiu noou, în Ardeal, în cetatea Belgradului... 1648 [ediție modernă: Alba Iulia, 1988].

B. Lucrări de referință

- Barbu 1998: Violeta Barbu, „Locuri ale memoriei: panegiricele dedicate lui Constantin Brâncoveanu”, în Violeta Barbu (ed.), *In honorem Paul Cernovodeanu*, Academia Română, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, Editura Kriterion, București, 1998, p. 377-393.
- Barbu 2000: Violeta Barbu, *Miniatura brâncovenească. Manuscrise ilustrate și ornamentate*, Editura Meridiane, București, 2000.
- Bianu & Hodoș 1903: Ioan Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografie românească veche: 1508-1830*, Editura Academiei Române, București, 1903.
- Camariano-Cioran 1971: Ariadna Camariano-Cioran, *Academiile domnești din București și din Iași*, Editura Academiei Române, București, 1971.
- Erbiceanu 1905: C. Erbiceanu, *Bărbați culti greci și români*, extras din „Analele Academiei Române”, seria II, tomul XXVII, Memoriile secțiunii istorice, București, 1905.
- de Cezareea 1991: Eusebiu de Cezareea, *Scrieri*, partea a II-a, *Viața lui Constantin cel Mare*, traducere și note de Radu Alexandrescu, colecția „Părinți și Scriitori Bisericești”, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1991.
- Dușu 1992: Constantin Dușu, *Panegiricul ca formă a predicii în trecut și astăzi*, în „Ortodoxia”, anul 44 (1992), nr. 1-2, p. 97-83.

- Enăceanu 1892: Ghenadie Enăceanu, *Doă manuscrise românești din secolul al XVII-lea*, în AARMSL, seria II, tomul XII, 1892, p. 163-200.
- Ionescu 1935: Dimitrie G. Ionescu, *Relațiile Țărilor Române cu Patriarhia de Alexandria*, Imprimeria Națională, București, 1935.
- Iorga 1915a: Nicolae Iorga, *Activitatea culturală a lui Constantin Vodă Brâncoveanu și scopurile Academiei Române*, în AARMSI, seria II, tomul XXXVII (1914-1915), București, 1915, p. 161-177.
- Iorga 1915b: Nicolae Iorga, *Pilda bunilor domni din trecut față de școala românească*, în AARMSI, seria II, tomul XXXVII (1914-1915), București, 1915, p. 77-83.
- Iorga 1932: Nicolae Iorga, *Domnii români Vasile Lupu, Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu în legătură cu patriarhia Alexandriei*, în AARMSI, seria III, tomul XIII, București, 1932, p. 139-148.
- Mazilu 1987: Dan Horia Mazilu, *Proza oratorică în literatura română veche*, vol. 2, Editura Minerva, București, 1987.
- Popa & Iancovescu 2010: Corina Popa, Ioana Iancovescu, *Mănăstirea Hurezi*, Editura Simetria, București, 2010.
- Sinigalia 1989: Tereza Sinigalia, *Un manuscrit gréco-roumain enluminé datant de l'époque de Constantin Brâncoveanu*, în „Revue roumaine d'histoire de l'art”, série Beaux-Arts, tome XXVI (1989), p. 27-36.